

с.336-340.

4. Лицарі Дикого Поля «Плугом і мушкетом / Історія без цензури. «Лікбез. Історичний фронт». – Харків: КСД, 2016. – 352 с.

5. Словник української мови / за заг. ред. акад. Білодіда І.К./ – Київ: наукова думка, т.І – XI, 1970-1980.

6. Уваров А.С. Меряне и их быт по курганным раскопкам. – Москва: Синодальная типография, 1872, - 215 с.

УДК 94(477)

ДЕНЬ ПЕРЕПОХОВАННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В УКРАЇНІ У БОРОТЬБИ УКРАЇНЦІВ ЗА СВОЮ ДЕРЖАВНІСТЬ

Людмила Чорна,

*кандидат історичних наук, завідувач відділу наукових досліджень
Шевченківського національного заповідника*

Розкривається значення духовної спадщини Тараса Шевченка, Тарасової Гори для українських патріотів у їх боротьбі за державність України, особливий статус дня перепоховання Шевченка (22 травня) за радянського часу і у незалежній Україні.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Тарасова Гора, 22 травня, шістдесятники, Шевченківський національний заповідник.

The meaning of spiritual heritage of Taras Shevchenko is revealed, Tarasova Gora for Ukrainian patriots in their struggle for the statehood of Ukraine; special status of the day of reburial of Shevchenko (22 of May) during the Soviet time and in the modern Ukraine.

Keywords: Taras Shevchenko, Tarasova Gora, 22 of May, shestdesiatniki, Shevchenko national reserve.

У багатьох народів є сакральні місця, куди людина прагне потрапити хоча б раз у житті. Для українців таким місцем є Тарасова (колишня Чернеча) Гора. Тут, 22 травня (за новим стилем) 1861 року знайшов вічний спочинок Тарас Шевченко. Уже в рік його поховання у навколишніх селах стали поширюватися легенди стосовно могили поета: люди не вірили у його смерть, а важка домовина, яку в Каневі не відкривали, наштовхувала на думку, що вона зберігає якусь таємницю. Чутки про «святині ножи», які знаходяться у могилі, а Шевченко, насправді, – живий, поширювалися серед народу. Це спричинило навіть до відкриття жандармами справи, а Григорію Честахівському, художнику і товаришу Тараса Шевченка, який супроводжував його домовину із Петербурга до Канева, а потім, разом із мешканцями навколишніх сіл, вивершив над похованням насип на зразок козацької могили, було заборонено надалі залишатися в Каневі, і він змушений був повернутися до Петербурга [5 с.112]. Так, із часу перепоховання Тараса Шевченка, як за царату, так і у радянський час, влада пильно стежила за відвідувачами могили поета. І це мало своє підґрунтя, адже Тарасова Гора стала місцем, куди здійснювали паломництво справжні патріоти України. Вклонитися місцю поховання генія прибували видатні українські письменники, поети, митці. За їх описами, спогадами, мистецькими творами можна прослідкувати, як змінювалася Гора, як на ній відбивалися політичні процеси на теренах України.

Записи відвідувачів у Книгах вражень музею біля могили поета висвітлюють певний соціальний зріз суспільства: для одних Тарас Шевченко – «Батько», до якого звертаються, як до живого, звіряючи йому свої болі, надії і сподівання на краще майбутнє для України; інші – славлять «Партію» та «турботу радянської держави».

Особливо багато відвідувачів було у травневі дні, у день перепоховання

Тараса Шевченка. Радянська влада, не маючи змоги заборонити його слово, намагалася використати місце його поховання у своїх цілях. 18 червня 1939 р. було відкрито пам'ятник на могилі Кобзаря та музей, у вестибюлі якого відвідувачів зустрічала скульптурна композиція: Ленін і Сталін на лавочці, а музейна експозиція була дуже заполітизована, про що навіть свідчили записи відвідувачів.

Як зазначає дослідник історії Тарасової Гори, Зінаїда Тарахан-Береза, спочатку навіть відкриття музею у 1939 р. планувалося на 22 травня, а потім перенесли на 18 червня. І в повоєнний час, у 1940-50-ті рр, із Києва до Канева щодня припливали пароплави із шанувальниками поета. Традиційно приїздили відомі діячі культури: поети, письменники, митці, побачити і послухати яких збиралися паломники з усіх куточків України. Про ці поїздки писалося у пресі.

Вільно було відвідувати могилу Тараса Шевченка у день його перепоховання і на початку «хрущовської відлиги»: студенти вищих учбових закладів, колективи підприємств, колгоспники, учні організовано приїздили 22 травня та у найближчі дні до могили Тараса Шевченка [5, с. 504].

Під час відзначення сторіччя від дня смерті Тараса Шевченка, 22 травня 1961 році майбутній письменник Валерій Шевчук спостерігав у Каневі, як із самого ранку людська ріка плинула до Тарасової Гори. Це були звичайні люди, яких ніхто не «організовував» [8, с.160]. Прості селяни їхали возами, човнами перепливали через Дніпро з лівого берега.

За спогадами колишнього наукового співробітника Лідії Михайлівни Єфіменко (тоді – Гордієнко), які зберігаються у науковому архіві Шевченківського національного заповідника, у 1961 році «Не було помпезності, втручання властей. Було гостей більше п'ятдесяти тисяч. Всі були задоволені. І, певно, Шевченко також...» [5, с. 507].

У Києві у березневі та травневі дні люди збиралися біля пам'ятника Шевченку у сквері навпроти університету його імені. А в березні 1960 р. студенти Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка вперше організовано поклали квіти до пам'ятника Кобзарю [8, с.136]. Наступного, 1961 р., молодь згуртовано прийшла до Шевченка уже у знаковий день для українців (перепоховання в українську землю) – 22 травня [6, с.608].

Про відзначення шевченківських днів у Києві, зокрема, 22 травня, зафіксовано у спогадах Миколи Плахотнюка – активного організатора зібрань біля пам'ятника Шевченку та літературних вечорів [4, с.296-318]. Зокрема, автор детально описує, як у 1963 р. Клуб творчої молоді підготував до цього дня «літературний вечір під відкритим небом» [4, с.299]. Вів його Євген Сверстюк, виступали молоді поети, співали міжвузівський хор «Жайворонок», фольклорно-етнографічний ансамбль «Веснянка», університетський вокальний ансамбль «Дніпро», до їх голосів приєднувалися всі присутні [4, с.300-301].

«Хрущовська відлига» тривала недовго. Уже в на початку 1964 року про відношення влади до іншого, не устаєного комуністичними канонами, сприйняття Тараса Шевченка, засвідчило нищення напередодні 9 березня 1964 р. (150-річчя від дня народження Тараса Шевченка) вітражу «Шевченко. Мати» у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка. Задум мозаїки належав Аллі Горській та Людмилі Семикіній, до роботи долучилися Опанас Заливаха, Галина Зубченко, Галина Севрук та Віктор Зарецький. Влада не сприймала Тараса Шевченка, зображеного не в дусі «соціалістичного реалізму».

Це був початок довгої боротьби молоді генерачії української інтелігенції за право без цензури і окремих дозволів вшановувати не лише Тараса Шевченка, але й інших видатних українців. Кияни продовжували приходити до пам'ятника Тарасу Шевченку, але влада намагалася влаштувати «альтернатив-

ні святкування»: «Київську весну» та подібні заходи, або просто заглушити виступаючих гучномовцями.

У 1964 р. до Тарасової Гори ще продовжували курсувати пароплави. Так, 16 травня 1964 р. студенти Київського медінституту, на чолі із ректором В.Д. Братусем, на пароплаві о 4 годині ранку прибули до Канева. Група студентів відразу пішла на Тарасову Гору. Серед них був і В. Михальчук, який піднімався на Тарасову Гору босоніж. Коли відкрився музей, він залишив у Книзі вражень запис, на думку КДБ, антирадянський. Ми не знаємо його змісту, бо звичайною була практика у кадебістів виривати аркуші із «крамольними думками». Пізніше Миколу Плахотнюка допитували, чому вони так рано пішли до могили Шевченка, чи не допомагав він Михальчуку писати у Книзі вражень [4 с.306-307].

На зворотному шляху до Київа Микола Плахотнюк закликав усіх присутніх студентів прийти 22 травня до пам'ятника Шевченку. Однак, влада уже почала застосовувати превентивні репресивні заходи: напередодні Шевченківського дня Микола був затриманий і цілий день провів у КДБ [7, арк.163-165]. Учасників вшанування Тараса Шевченка було зафіксовано партійними і комсомольськими органами. Архівні документи називають імена тих, хто прийшов до Шевченка 22 травня 1964 р.: Б. Антоненко-Давидович, М. Коцюбинська, Є. Сверстюк, І. Світличний, Т. Цимбал, І. Жиленко, А. Горська, Л. Семикіна, Г. Зубченко, М. Стороженко, О. Бердник, Г. Тютюнник, Л. Яценко, О. Пономаренко, О. Бадзьо, П. Бойко та багато інших, – всього біля 70 осіб [7, арк.164].

Нині загальновідомою в історичній літературі є фраза, висловлена першим секретарем Київського обкому комсомолу: «Збиратися до пам'ятника Шевченкові 22 травня – це образа великому російському народові» [6, с.608].

Не краще становище було і на Тарасовій Горі. За спогадами тодішнього директора заповідника Якова Михайловича Данилова, у травневі дні 1964 року багато автобусів, якими їхали шанувальники Шевченка, були зупинені на підступах до міста Канева. Це дуже обурювало людей, та й самі працівники музею казали, що було соромно говорити про жандармів біля могили Шевченка у 1914 р., коли тепер людей і близько не пустили до Тарасової Гори [5, с.511].

Збиралися біля Шевченка у Києві і у наступні роки, але уже у 1965 р. розпочався «перший покіс» української патріотичної інтелігенції.

У Київі, незважаючи на пильне стеження КДБ і партійних органів, до пам'ятника Тарасу Шевченку продовжували приходити кияни. А 22 травня 1967 р. показало владі, що українці уміють об'єднуватися. В цей день біля пам'ятника Шевченку було схоплено декілька чоловік. На заклик Миколи Плахотнюка ціла колона учасників рушила визволяти товаришів до будинку Центрального Комітету комуністичної партії України. Зрештою, незважаючи на перепони, вони добилися звільнення арештованих [4, с.314].

Комуністична влада розуміла, що люди інакше трактують духовну спадщину Тараса Шевченка, ніж прийнято офіційно. Насамперед, з іменем Тараса Шевченка, ювілеї якого на той час відзначалися на міжнародному рівні, українські патріоти пов'язували надії на відродження української мови і культури.

Як свідчить Світлана Кириченко, у КДБ, куди її викликали на «виховну» розмову на початку 1970-х рр., її переконували: «Ви ж освічені люди, добре знаєте, що 22 травня відзначають лише злісні вороги українського народу, українські буржуазні націоналісти, які готові знову потопити Україну в крові. А ви ходите в цей день до пам'ятника, ще й дітей з собою берете...» [1, с. 35].

У 1972 року, коли після січневої коляди стався так званий «другий покіс» – арешти української інтелігенції у Львові, Київі та інших містах, 22 травня у столиці України біля пам'ятника Тарасу Шевченку розігралася ціла військова операція: сотні міліціонерів і солдат, «автозаки», у яких відразу кидали людей. Світлана Кириченко пригадує, як вона з чоловіком і маленькою дочкою, ледве

втекла від арешту. Її вразило, що там, де хапали людей, залунав Шевченків «Заповіт», який співали арештовані [1, 43-44].

Незважаючи на репресії, комуністична влада відживала останні десятиріччя. В кінці 1980-х рр. на Тарасовій Горі знову було дозволено відзначати 22 травня, але під контролем держави. Так, у 1988 р. почали проводити біля могили поета свято кобзарського мистецтва.

Символом народження нової України стали події на Тарасовій горі в рік 130-річчя від дня смерті Тараса Шевченка. Весною 1991 року Республіканське братство шанувальників Тараса Шевченка під керівництвом Юрія Даниленка організувало похід-реквієм останнім шляхом Кобзаря від Петербурга на Тарасову Гору [3]. Вони пройшли тими місцями, кудю у XIX столітті везли Шевченкову домовину, покриту червоною китайкою. Від Києва до Канева учасники походу, як і 130 років назад, вирушили 20 травня на пароплаві «Кременчук», у який був переоформлений один із останніх паровиків з водяними колесами буксир «Герой Бондаренко». Так, як і колись, прибулих в Каневі зустрічали на приплаві, а потім пішли до Успенського собору, де у 1861 р. два дні стояла домовина Тараса Шевченка. Тут, уже у 1991 р., відбулася панахида, символічно у соборі поклали посмертну маску поета, його портрет та землю з місця першого поховання [2, арк.70-7 зв.].

Однак, уже на етапі вшанування Шевченка в Успенському соборі, почався конфлікт. Ймовірно, у владних структурах вирішили чинити всілякі перешкоди учасникам походу, тому були порушені домовленості про спільну відправу священників (учасників походу та місцевих) у соборі 22 травня, а по дорозі на Тарасову Гору міліцейські пости не пропускали паломників, які їхали в цей день до Шевченка з усіх куточків України [2, арк.70 зв.].

Незважаючи на перепони, 22 травня 1991 року учасники походу-реквієму, канівські школярі, наукові співробітники Шевченківського національного заповідника, шанувальники Тараса Шевченка започаткували традицію проходження Останнім шляхом Кобзаря від Успенського собору на Тарасову Гору в день перепоховання Тараса Шевченка в українській землі. Довга дорога, більше 15 кілометрів, іде спочатку старими вуличками міста та виводить до лісу на Канівські гори – територію Канівського природного заповідника. Цей шлях вдалося відновити науковому співробітнику музею Тараса Шевченка біля його могили, кандидату філологічних наук Зінаїді Тарахан-Березі. З діда-прадіда канівчанка, добре знаючи місцевих жителів, топонімію місцевості, вона декілька років намагалася встановити, кудю везли домовину Шевченка на Чернечу Гору. У 1861 р. Дніпро розлився, тому неможливо було пройти берегом – віз тягнули місцеві дівчата (бо ж ховали неодруженого парубка) старими дорогами по канівських горах, якими користувалися люди під час повені. З часом, коли зробили насипну дорогу вздовж Дніпра, старі шляхи були забуті.

Повертаючись до подій 1991 р., необхідно зазначити, що в цей день біля могили Тараса Шевченка відбулися знакові події. Із восьмої години ранку аж до вечора на могилі правили священники московського патріархату, змінюючи один одного, всі яруси могили заповнили семінаристи, крізь стрій яких не могла пробитися ні одна людина. А міліція намагалася виривати у людей жовто-блакитні прапори. Зрештою, представники старої влади відступили.

Ця подія стала передвісником нової незалежної України, яка постала 24 серпня 1991 р.

Із 1991 року традицією є, незважаючи на погодні умови, щорічно проходити Останнім шляхом Кобзаря від Успенського собору на Тарасову Гору.

На завершення постає питання: чому у 1940-1950-х роках 22 травня відзначалося на державному рівні, а уже із середини 1960-х це було заборонено. Дійсно, люди, які приїздили возами із сіл чи припливали пароплавами та човнами, хотіли просто вшанувати Шевченкову могилу, послухати письменників,

які прибували в числі офіційних делегацій.

Шістдесятники пов'язували із іменем Тараса Шевченка відродження України, насамперед, її мови, культури, народних звичаїв. На початку 1960-х років їх діяльність мала суто культурологічний характер. Але комуністична влада вбачала у цьому поколінні продовжувачів справи «розстріляного Відродження», тому тих, хто не покаявся, не скорився – чекала жорстока розправа: тюрми, табори, психіатричні лікарні-в'язниці, і навіть після завершення заслання – заборона повертатися в Україну. По суті, це було продовження політики комуністичної влади – нищення національної української інтелігенції.

Література

1. Кириченко С. Люди не зі страху. Українська сага: Спогади / Перед сл. Ю. Бадзьо / Світлана Кириченко. – К.: Смолоскип, 2013. – 920 с.
2. Літопис: 1988 – 1995 рр. // Науковий архів ШНЗ, ф.5, оп.8, спр.3 – На 191 арк.
3. Останнім шляхом Кобзаря / Авт кол.: Грабович Г., Дзюба І. М., Жулинський М.Г., та ін. – К.: «Український літопис», 1994 / Упоряд. Новицький М. А. – 280 с.
4. Плахотнюк Микола. Двадцять друге травня / Микола Плахотнюк. Коловорот: Статті, спогади, документи / Упорядкування та коментарі В. Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2012. – 510 с.
5. Тарахан-Береза З.П. Святиня: Науково-документальний літопис Тарасової гори / Зінаїда Тарахан-Береза. – К.: Родовід, 1998. – 544 с.
6. Чорновіл В. Про відзначення в Києві роковини перевезення тіла Тараса Шевченка на батьківщину // В'ячеслав Чорновіл. Твори: у 10 – ти томах. – Т.3 / Упор. В. Чорновіл. Передм. М. Косів. – К.: Смолоскип, 2006.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1, оп.24, спр. 5894.
8. Шевчук В. На березі часу. Мій Київ. Вхідні: Автобіографічна оповідь-есе / Валерій Шевчук. – К.: Темпора, 2002. – 272 с.

УДК 93 | 94

ВІШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ІВАНА ҐОНТИ В УКРАЇНІ

Ольга Юрченко,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та документознавства
Національного авіаційного університету*

Висвітлено місце Івана Ґонти в українській історії, заходи, проведені в Україні щодо збереження національної пам'яті одного з керівників селянсько-козацького повстання 1768 р.

Ключові слова: *коліївщина, гайдамаки, селянсько-козацьке повстання, вшанування пам'яті.*

The place of Ivan Gonta in Ukrainian history, the measures taken in Ukraine to preserve the national memory of one of the leaders of the peasant-Cossack uprising of 1768 are highlighted.

Keywords: *Koliiyshchyna, Haydamaky, peasant-Cossack uprising, commemoration.*

У другій половині XVII ст. Правобережна Україна потрапила під вплив Речі Посполитої та Османської імперії. Це призвело до посилення гноблення, зокрема з боку польських магнатів і шляхти на Правобережжі та західноукраїнських землях. Почалися стихійні виступи та інші прояви непокори з боку народних мас. Кульмінацією визвольного руху стали повстання селянсько-козацьких мас 1768 р. під проводом Максима Залізняка та Івана Ґонти, які увійшли в історію під назвою «Коліївщина».

Іван Ґонта народився в сім'ї селянина – кріпака в с. Розсішки на Уманщині-